

Ховатися чи борсатися?

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

12 СІЧНЯ 2022

Художня література — царство напередвизначеності. Адже письменники й письменниці здебільшого точно знають, чим усе скінчиться: може, не коли сідають за роботу, але бодай коли її завершують. Утім, і тут лишається простір для експериментів — наприклад, коли неминуча доля персонажів відома не тільки авторам, а й самим героям.

Karl Wiener

Життя в позику

Якщо проминути найпростіший спосіб змусити персонажів давати раду власній смертності впродовж кількох сторінок — звістку про смертельну хворобу — то на наступному щаблі зручно вмотивувати пророцтва і прокляття. Цей прийом пречудово відчувається в багатьох жанрах: від фантастики, де вдале формулювання може довго рухати сюжет багатотомної саги, і до детективів, де анонімка з максимально конкретизованою погрозою як не до самогубства жертву доведе, то хоча б убивство допоможе прикрити. Утім, це непоганий спосіб розповісти про життя взагалі — та ще й іноді в історичних декораціях. Саме ним скористалась американська письменниця Хлоя Бенджамін в оперативно виданому українською бестселері «Шукачі безсмертя».

Авторка збудувала сюжет на простому припущенні: а що, як в одній сім'ї діти дізнаються точні дати своїх смертей? Чи повірять? Чи вплине це на їхнє життя? Чи спробують вони переграти долю? Персонажі на всі ці запитання відповіли однаково: так, повірять; так, вплине, — але проілюстрували ці відповіді по-своєму.

Герої книжки, брати і сестри Голди, ставляться до свого «пункту призначення» по-різному. Хтось кидається брати від життя все, бо «скільки там лишилося». У когось довіра до передбачення перетворюється на віру в неймовірне, а за таких обставин складно втриматися від спокуси підіграти долі. Хтось десятиліттями старанно ігнорує «ці дурниці», щоби зрештою прийти до наперед визначеної точки з вірою в те, що, мовляв, це інших несвідомо доля привела, а я тут за власним вибором опинився. А хтось начебто просто живе, тільки якраз життя в цьому існуванні може неабияк бракувати. Усі герої роману долають страх перед смертю по-своєму: витісняючи у присмерки свідомості, радо вітаючи, намагаючись здобути метафоричне безсмертя у славі або ж відшукати фізичне безсмертя для всіх. Та одна з ідей, із яких Бенджамін виплітає тканину роману, не має прямого стосунку до неприємних пророцтв. Крім усього, авторка придивляється, як персонажі розв'язують усім знайому проблему контролю. Життя скінченне — це аксіома. Але скільки зусиль треба докласти, щоб його чимось наповнити? Чи, може, воно якось саме?..

А якщо не саме? А якщо підштовхнути? Один із найпопулярніших романів британської письменниці Кейт Аткинсон крутиться навколо ідеї поліваріантності. Героїня «Життя за життям» Урсула Тодд робить саме те, про що каже назва: проживає життя за життям. гине в дитинстві, гине дорослою, хворіє на «іспанку», не уникає бомбардування Лондона під час Другої світової війни, «перезавантажується» і знову починає шлях до реперних точок своєї долі. Вдало організована структура роману дає авторці змогу створити барвисту сімейну сагу (це ж така спокуса — не обрати один із можливих поворотів сюжету, а випробувати все найсмачніше), а

заразом поговорити і про напередвизначеність, і про її усвідомлення. До найцікавіших елементів роману належить робота з отими самими реперними точками: чи є вони насправді, а чи їх можна проскочити? Ба більше, письменниця не тільки пропонує замислитися про це читачам, вона ще й підштовхує до таких роздумів героїню. Урсула Тодд повільно, болісно, хрестоматійним методом спроб і помилок усвідомлює, що нав'язливі дежавю — це відлуння справжніх життів, і починає вчитися «жити правильно». І рано чи пізно доходить того самого питання, що ятрить душу всім, хто знає історію першої половини ХХ століття: а що було б, якби вбити Гітлера?

Якщо для героїні Аткинсон спроба радикально впорядкувати реальність стає реакцією на «а інакше щось не те виходить», то чимало текстів про подорожі в минуле від початку розраховані на «ну, ми змінимо, а потім розберемося». Скажімо, роман Стівена Кінга «11.22.63» вибудовано довкола затятих спроб запобігти вбивству Джона Кеннеді — а що до ключової події героєві після переміщення в минуле ще треба дожити, то письменник отримує вдосталь сторінок, щоб зізнатися в любові до американських 1960-х і поговорити про концепцію золотого віку. Саме мандрівникам у часі чи не найчастіше доводиться перевіряти не тільки напередвизначеність історичних подій, а й вагу ролі особистості в історії. І, треба сказати, у багатьох книжках як історія, так і особистості затято опираються. Скажімо, героїня циклу «Чужинка» Діани Гіблдон у другому томі саги намагається завадити якобітському повстанню 1746 року і цілком імовірній загибелі в Битві при Каллодені свого коханого. Що ж, історія мінатися не схотіла, а коханий не схотів полишати побратимів. Іще один бал на рахунок долі.

Коли світ скінчиться завтра

Гаразд, із людською долею боротися непросто. А як щодо чогось більшого? Чи можна змінити долю світу, якщо він обрав собі рейки і не планує з них сходити?

А тут чимало залежить від жанру. Сучасні підліткові антиутопії практично за будь-якої нагоди кажуть: «Якщо тебе не влаштовує світ — зміни його». Антиутопії, розраховані на старшого читача (особливо класичні) часом значно менш оптимістичні. Коли ж ідеться не про суспільство, а про світ як дім, на допомогу зажуреним читачам поспішає постапокаліптика. Так, світ може загинути, начебто кажуть нам численні автори, але ж не може такого бути, щоб нічого не було! Тому в романі «Станція Одинадцять» Емілі Сент-Джон Мандел мандрівна трупа ставить на руїнах цивілізації Шекспіра, у «Я — легенда» Річарда Метісона з руїн постає інша цивілізація, в «Ориксі і Деркачі» Маргарет Етвуд людству одразу підготували заміну — одне слово, щось справді буде, просто не всім героям воно сподобається. Але тим цікавіше

спостерігати за долями персонажів, яким світу забракне-таки — тобто за дистильовано чистою апокаліптикою.

Завдання «світ ось-ось скінчиться» письменники розв'язують по-всякому. У «Добрих передвісниках» Террі Пратчетта і Ніла Геймана ініціативні янгол і демон воліють затриматися на звичній Землі й докладають феєричних зусиль, щоб із Антихристом таки не склалося (по ролі пророцтв у долі конкретних людей письменники також проїхались асфальтовим катком — але це пародія, їй можна). Для героя Дугласа Адамса фізичне знищення рідної планети стає поштовхом до мандрів усесвітом (головне — щоб путівник не підвів). Кінець старого світу як початок нового — загалом популярний мотив «фронтирної» фантастики: наприклад, у ретрофутуристичній трилогії Мері Робінетт Коваль про леді-астронавтку Ельму Йорк людство мусить пришвидшено (якщо порівнювати з історією нашого світу) освоювати космічні простори, щоби було куди тікати від змін клімату, до яких невдовзі призведе падіння велетенського метеорита. Письменниця приділяє багато уваги ефекту такого собі відкладеного апокаліпсису, коли далеко не всі готові повірити в неминучість катастрофи, бо «зараз же все більш-менш нормально».

Окремий підвид апокаліптики — тексти формату «порятунку не буде». Класика цього напрямку — написаний іще 1957 року (тобто ще до Карибської кризи, яка сильно налякала людство) роман «На березі». Його автор, австралійський письменник Невілл Шют, безжальний до героїв. Ядерна війна знищує північну півкулю, а далі радіація повільно, але невпинно поширюється до південного полюсу. Більшість персонажів — австралійці, які знають: наразі вони вижили, але це ненадовго. Якщо героям «Шукачів безсмертя» ворожка вділила роки й десятиліття, то в «На березі» залишки людства мають кілька місяців. До буквального дедлайну герої готуються по-різному: хтось закохується, як востаннє (але чому «як»?), хтось поспішає реалізувати мрії, які завжди відкладав «на потім», хтось розважається на всю катушку. Шют обережно працює з темою прийняття невідворотності смерті, але все-таки в його персонажів — особливі обставини. Й особливе уявлення про контроль: для героїв гірка перемога над долею полягає у виборі того, як іти з життя. Зрештою, смерть також має різні ґатунки.

Часом книжкові герої помирають разом зі світом, часом його переживають, і тут не завжди розбереш, як краще. 2020 року американська письменниця Марі Бреннан написала повість «Driftwood», у якій змалювала своєрідний цвинтар для світів. Після апокаліпсисів світи опиняються в такому собі лімбі, де скалки реальностей можуть проіснувати багато поколінь, але поступово зіщулюються та рухаються туди, де вже нічого не існує. Усі герої повісті знають, що їхні світи загинуть. Знають вони і про те, що надовго пережила власний світ тільки одна людина — і звертаються до цього Останнього: хтось намагається знайти способи порятувати

свій світ (не спойлер — таких немає), інші – зробити немарними останні роки існування. Більшості героїв болять не лише фізичне знищення рідного середовища, а й те, що рано чи пізно жодного сліду не лишиться від їхніх культур. У цій круговерті світів віра і пам'ять набувають додаткової цінності, потреба у збереженні самості конфліктує зі стратегією виживання через асиміляцію із сусідами, що протримаються трохи довше, а творення мапи повсякчас мінливого простору перетворюється на абсурдно-прекрасний мистецький акт.

Книжки, які дозволяють персонажам дізнатися про власну долю чи долю всього світу, часто доходять схожих висновків. Між першою та останньою точкою є безліч інших, і від самих героїв залежить, якими кольорами їх малювати і чи малювати взагалі. Попри позірний песимізм багатьох таких текстів, для читачів вони виконують схожі функції: підбадьорюють, кажуть, що спротив обставинам навіть у дрібницях — немарний, пропонують побачити щось хороше в поганому. Зрештою, і книжки, і наше життя мають дещо спільне: усі вони рано чи пізно завершуються. Тож тексти, де герої про це знають, мають терапевтичний ефект, хай навіть часом це просто метафоричне «тримання за ручку», коли стає нестерпно страшно.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

12 СІЧНЯ 2022

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**